

MERKEZ EFENDİ VE ALLAH ÂŞKI

Prof. Dr. Mehmet AKGÜN

Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

Sayın dinleyiciler, bir bilgiye göre Denizli'nin Buldan ilçesine bağlı Sarımahmutlu Köy'ünde 1460 veya 1465'lerde, bir başka bilgiye göre de aynı tarihlerde Uşak'ta dünyaya geldiği bildirilen ve asıl adı Kılıçoğlu Musa Bin Muslihiddin olan Merkez Efendi'nin, düşünce dünyasında Allah âşkının oynadığı rolü ve önemi belirlemeyi kendime konu olarak seçtim. Burada onun hayatı ve kişiliği hakkında bilgi vermek niyetinde değilim. Çünkü bu konudaki bilgiler, çeşitli ansiklopedilerden ve onunla ilgili olarak Türk Ocağı Denizli Şubesinde 27-28-29 Haziran 1988'de düzenlenmiş olan Merkez Efendi Sempozyumu konferansında yapılan konuşmaların yayınlandığı kitaptan edinilebilir. Burada konuşma konumun başlığından da anlaşılacağı gibi benim tek gayem bir insan olarak hepimizde var olduğunu bildiğimiz veya farz ettiğimiz, insanoğlunun hayatını anlamlı veya anlamsız kılan, sevginin aşırı şekli olan insan ve insanlık için büyüleyici ve cezp edici bir niteliği bulunan âşkın Merkez Efendi'nin dünyasındaki yerini, etkilemesini, hayatını örüp örgüleyerek yoğurup şekillendirmesini ve değiştirmesini, bilincimin bana ima ettikleri ve kelimelerimin izin verdiği ölçüde ifade edebilmektir.

Konuya üç açıdan bakmak istiyorum. Birinci olarak insanın kendisindeki Allah aşkını sezerek keşfetmesini ve bu âşkı yaşamak için kendisine niçin zorunlu bir emir verdiğini, ikinci olarak Allah âşkı dolayısıyla kendisine zorunlu bir emir veren tasavvuf yolcusunun hangi aşamalardan geçmesi gerektiğini, üçüncü olarak da bir tasavvuf

yolcusunun geçireceği aşamaları Merkez Efendi’de görüp görmediğimizi belirlemeye çalışacağım.

1. İnsan kendisindeki Allah aşkını nasıl sezerek keşfeder ve bu aşkı yaşamak için kendisine niçin zorunlu bir emir verir?

Konuşmazın konusunu, evrenin ve dünyanın en seçkin, en anlamlı ve en mükemmel varlığı olan insan oluşturmaktadır. Evrenin kendisi ve insan olarak biz de dahil olmak üzere, evren içindeki sayısız dünyalar, bu sayısız dünyalardan birisi olan üzerinde yaşadığımız ve havasını teneffüs ettiğimiz dünyamız da şüphesiz seçkin, anlamlı ve mükemmel varlıktırlar. Çünkü onlardaki sanatkârane işlenişe, özene bezene yaratılmaya, olağanüstü mükemmelliğe hayran olmamak mümkün değildir. Sanırım tıpkı benim gibi düşünce tarihinin önemli filozofu ve bilim adamı E. Kant (1724-1804) da bu sanatkârane güzelliğe hayran olmuş olacak ki, “ Beni kendimden geçirten iki şey vardır, birisi başımın üzerindeki yıldızlı gök, ötekisi içimdeki ahlâk kanunudur”¹ diyebilmiştir. Evet ben de evrendeki bu sanatkârane işlenişe ve evrenin bu güzide varlığı olan insandaki özene bezene yaratılmaya hayranım. Çünkü evren ve insan sanki birbirlerine nispet edercesine, seçkinlikleriyle, anlamlı oluşlarıyla ve mükemmellikleriyle ben buradayım diyorlar. Gerçekten ikisi de seçkin, ikisi de anlamlı, ikisi de mükemmel. Evrendeki yasa ve insandaki yasa sanki birbirlerine nispet ediyorlar. Evet insan bu haliyle sanki özetlenmiş bir evren gibi karşımızda duruyor. Ama itiraf etmemiz gerekir ki, gerek evren ve gerekse insan, yasalarını yaratanından alıyorlar. Yani ikisi de seçkinliklerini, anlamlı oluşlarını, mükemmelliklerini yaratıcısına borçlular. Kısacası dünyanın bu ayrıcalıklı, anlamlı ve mükemmel varlığı, ayrıcalıklılığını, anlamlı ve mükemmel oluşunu kendiliğinden, kendinden almış değil yaratıcısından almıştır. Bunun için yaratıcısına çok şey borçludur. Bunun nedenini kendisine sorarsa, anlaması kolaylaşacaktır.

Düşünce tarihimizin çok şeyini kendisine borçlu olduğu Türk Milletinin güzide evladı Yusuf Has Hacib (doğ.1015 veya 1016- öl.1077), insan olarak bizim bir çok fazileti, bilgiyi, erdemi çok çalışarak elde edebileceğimizi, ama ne kadar uğraşsak uğraşalım aklı, dili ve gönlümüzü asla elde edemeyeceğimizi ve bunların dünyaya getirilirken bizim hamurumuza yaratıcımız tarafından konulduğunu² belirtiyor. Demek ki ona göre, bizde yaratıcımız tarafından dünyaya getirilirken hediye olarak kendi varlığımıza konulan sevgi ve aşkımızın kaynağı olan kalbimiz de bulunmaktadır. Evet biz, bu yaratılışımızla bir gönül varlığıyız. Bizdeki bu anlamlı hediyelerin (akıl, dil, gönül) varlığını biz zaman içinde öğreniyoruz. Yaratıcımızın bu önemli hediyelerinden biri olan kalbimizle yani gönlümüzle, biz, kendi dışımızdaki varlıklara yöneliyoruz ve onları seviyoruz ve onlara bağlanıyoruz. Her şeyden önce ilk tanıdığımız annemizi, babamızı, kardeşlerimizi, her gün aile sevgimizi içinde tattığımız ve yaşadığımız yuvamızı yani evimizi, yakınlarımızı, çevremizdeki eşyaları, bağlandığımız toprağımızı

¹ Prof. Dr. Mübahat Küyel; Felsefeye Başlangıç, Ayyıldız Matbaası A.Ş., Ankara, 1976, s.111

² Yusuf Has Hacib; Kutadgu Bilig, çev. Reşit Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, Dize No.1683, 1825,1827, 1940

ve geniş anlamda vatanımızı, insanımızı ve insanlarımızı, birlikte olmayı, birlikte paylaşmak (tarihimizi, değerlerimizi, kıvancı ve tasayı, geçmişte olduğu gibi gelecekte de birlikte olmanın ve paylaşmanın aynen devam edeceğini ümit ettiğimiz sağlam temeller üzerine kurulmuş varlığımızı vs.'yi kastediyorum) için bir araya gelişimiz olan milletimizi, (bir araya gelişimizin toplumsal bir sözleşmesi olan) devletimizi, içinde yaşadığımız dünyamızı ve bütün yaratıkların yaratıcısı olan Allah'ımızı seviyoruz. Ancak biz, bir insan olarak bu kadarla yetinmiyoruz. Sevdiğimizi belirttiklerimizden bazılarına sevginin de ötesinde bir bağla, bir ihtirasla bağlanıyoruz. Öyle ki, ihtirasla bağlandıklarımızın, bizim ruh derinliğimizdeki, bizim gönül içtenliğimizdeki yeri diğerlerinden farklı oluyor. Çünkü bizim bu ihtirasımızın, bizim bu âşkımızın diğerlerinden farkı, kendimizi ona vermemizdedir, kendimizi ona adamamızdadır. Kendi gönlünü ihtirasla, âşkla bağlamayanlar, zahmeti, sıkıntıyı, çileyi, kısacası sabrı, katlanmayı göze alamazlar. Ancak ihtiraslı olanlar, gönül bağının ağlarıyla örülmüş olanlar, zahmeti, sıkıntıyı, çileyi, sabrı, katlanmayı göze alabilirler ve âşkın ağına bağlanarak çile yolculuğuna çıkarlar. İşte bu çile yolculuğuna çıkanlar, yaşamaya karar verdikleri bu yolculuğu kendilerine bir sıkıntı, bir çile, bir katlanma vs. olarak değil, bir görev olarak görürler. Çünkü bu yolculuğa çıkmayı kendileri gönülden istemişlerdir, böyle karar vermişlerdir, onun için bu yolculuğa çıkmışlardır. Budha (M.Ö. 563-483), zevk ve sefa içinde geçen hayatından el etek çekerek bu yolculuğa çıktı³, Sokrates (M.Ö.470-399) aynı düşünce ve duygularla bu yolculuğa çıktı, İmam-ı Gazali (1058-1111) bu yolculuğu tercih etti, onun için bu yolda yürüdü, Yunus Emre (doğ.1240 veya 1241- öl.1320 veya 1321) bu yolda yürümeyi tercih etti ve bu yolculukta yürüdü. Onlar gibi daha niceleri bu yolculuğu tercih ederek, hayatlarını bu yolculuğa adanarak, bu yolculukta yürüyerek geçirdiler.

Bu anlamda acaba insanlar nelere ihtirasla, âşkla bağlanabilirler? Her şeyden önce insanın kendisini özene bezene varlığa getiren, güneşi, ayı ve yıldızlarıyla gök yüzünü, ovaları, dağları, denizleri ve adalarıyla yer yüzünü her yönüyle mükemmel bir şekilde yaratan, gök yüzünde ve yer yüzünde hüküm süren bir yasanın benzeri olan yasayı benim, benim gibi olanların ve benim gibi olmayanların varlığında var eden ve bu yasanın bende sürmesini devam ettiren Varlık'a, âşkla bağlanabilir. Yani sözün kısası, yokluktan, eksiklikten, sınırlılıktan, belirlenmişlikten hiçbir iz taşımaksızın kendi kendinde olan, öncesi ve sonrası olmayan, gücü her şeyi aşan, her şeyi bilen, her şeyi gören, tek, alternatifsiz, eşi ve benzeri olmayan, yarattığı bütün varlıkları rızkıyla yaratan bir Varlık olan Allah'a âşık olabilir. İnsan, Allah'ın dışında âşkla, bilime, insanlığa, vatanına, milletine, bayrağına bağlanabilir. Ben, bu âşkların gerçek olduğuna ve bitmeyeceğine inanıyorum. Çünkü yaşanan hayat içersisinde farkına varılan bu âşklar ancak ölümle sona erebilir. Yaşanan hayat içinde farkına varılan Allah âşkını yaşayanlar, onunla hemhal olurlar, onun ateşinde kavrulmayı manevî bir zevk olarak kabul ederler. Ben, âşkın, aşırı sevgi, aşırı bağlanma, aşırı özveri, aşırı kendini ona verme ve kendini ona adama olduğunu düşündüğüm için insanın yanarcasına ancak Allah'a, bilime, insanlığa, vatana ve bayrağına bağlanabileceğini düşünüyorum. Eğer

³ Yrd. Doç. Dr. Kâzım Yıldırım, Düşünce ve Medeniyet Tarihi, Elif Ofset, Edirne,1992, s.53.

kendimizi, kendisine bağışladığımız için bağlandığımız sevgi, özveri gittikçe artıyorsa, bu bağlanma, bu özveri artık sevgiyi aşığı için âşka dönüşmüştür. Çünkü bu durumdaki kişi kendisini âşık olduğuna sonsuz sevgiyle bağladığı için, artık sadece O'nun yolunda O'nun âşkıyla örtünmek, ermek, olgunlaşmak için kendisine zorunlu bir emir vermiştir. Bu zorunlu emir dolayısıyla O'nun uğrunda atılan her manevî adımda dünyada karşılığı olmayan bir tat vardır. Bu tadı ancak o yola girenler tadabilir ve tanıyabilir. Çünkü bu âşkta maddî olan her şeyden mümkün olduğu kadar sakınma ve uzaklaşma olduğu için maddî olabilecek hiçbir şey yoktur. İşte ben, açıklamaya çalıştığım âşık olunabilecek olanlar arasında en ön sırada bulunan ve ancak âşkın gerçek kaynağı olan Allah'a bağlanmayı kendisine zorunlu bir görev olarak kabul eden Merkez Efendi'deki Allah âşkı üzerinde durmaya çalışacağım.

İnsan bu zorunlu görevi kendisine bir sorumluluk olarak nasıl yükleyebilir? Bir düşünce ve gönül varlığı olan insan, düşüncesiyle kendi düşüncesinde olabilir. Eğer bir insan düşüncesiyle, kendi düşüncesinde olabilirse, yani kendine dönüp kendini kendinde inceleyebilirse, yani kendinde kendi bilincine varabilirse, böyle bir bilinçle bilinçlenen bir insan, kendisinde eksiklikler, noksanlıklar bulabilir. Böyle bir bilince ulaşan bir insan, kendisinde eksiklikler olarak birtakım kötülükler, çirkinlikler, haksızlıklar, yanlışlıklar, adaletsizlikler bulunduğunu tespit edebilir. Sözü ettiğimiz bilinçteki bir insan bunlara ek olarak kendisinde birtakım iyilikler, güzellikler, adaletli olma özellikleri bulunduğunun da bilincine varabilir. Bu şekildeki bir bilinç, böyle bir bilinç sahibi olan insana kendisinde bulunduğu eksiklikleri, kendisinde gidermeyi, iyilikleri de yine kendisinde daha da geliştirip olgunlaştırmayı, kendisine bir görev olarak verir. Böyle bir bilinçteki insan, kendisindeki kötülüklerin yine kendisinden kaynaklandığını ve bunda da duygusal yönünün (nefsinin) rolü bulunduğunu, kendisindeki iyiliklerin de yine kendisinden kaynaklandığını ve iyi olmasında da aklının rolü bulunduğunun bilincindedir. Dolayısıyla böyle bir insan, kendisindeki eksikliklerin, kusurların aklının rehberliğiyle aşılabileceğini bilir. Artık böyle bilinçlenmiş bir insan, kötülüklerle, çirkinliklerle, haksızlıklara, yanlışlıklara, adaletsizliklere karşı perhiz etmeyi, iyilikleri, güzellikleri, doğrulukları, adaletli olma özellikleri ise hayatının değişmez prensipleri haline getirmeyi kendisine zorunlu bir emir olarak verir. Hayatının her bir anını, bu iyiliklerle, güzelliklerle, doğruluklarla, adaletli olma özelliklerle örüp örgülemeyi, yoğurup şekillendirmeyi zorunlu bir emir haline getirir.

Merkez Efendi de, tıpkı burada belirtmeye çalıştığım gibi kendine böyle bir görev vermiştir. O, kendisini ıslah ederek Allah yolunda yürüme görevini kendisine nasıl vermiş olabilir? Bu yukarıdaki ifadelerimden de anlaşılacağı gibi, kişisel bir tecrübeyle ilgilidir. Yani insanın bütün dünya işlerinden kendisini arındırarak kendisinde kendisiyle baş başa kalarak(halvet olma durumu yani yalnız yaşamayı tercih etme, Hakk'la olmak için halktan ayrı kalarak kendini Allah'ı düşünmeye vermek)⁴, kendi kendisiyle hasbihal ederek, düşünce dünyasında yürüyerek kendisini keşfe dalabilir. Bu bir çeşit içsel keşiftir. Eskiler buna mukaşefe diyorlar. Bu bir tasavvuf

⁴Süleyman Uludağ; "Halvet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.15, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş., İstanbul,1997, s.386-387

yolcusu için kendi iç dünyasının perdesinin açılması, ama açılmanın birden değil safha safha olması, sözü edilen hayatı yaşayan için her açılışta devamlı yeni keşiflerle karşılaşılması gibi bir şeydir. Her düşünce adımımda, bir öncekinin geride kaldığı, bir sonrakinin ise yavaş yavaş aydınlanarak ortaya çıktığı bir düşünce yürüyüşüdür bu. Başlangıçta sezilip görülemeyen ama her adımda yavaş yavaş sezilerek varlığı ortaya çıkan gerçeklerle karşılaşma halidir bu. Her düşünce ilerleyişinde geride kalanların ne kadar önemsiz ve yaşanmaya değmez olduğunu gösteren düşünce olgunlaşmasıdır bu. Bu bir çile yolculuğudur, bu bir sabır yolculuğudur. Çünkü bu yolculuğa herkes çıkamaz, ancak gönlünü kaptıranlar, gönlünü verenler, gönlünü adayanlar bu yolculuğa çıkabilirler. Bu yolculukta başlangıçta sanki bir perde ile perdelenmiş gibi görünmesi önlenmiş olan gerçeklikler, Allah'ın tasavvuf yolcusunun kalbine doğurduğu ışık vasıtasıyla adım adım kendisinin aydınlatılmasıyla yavaş yavaş açığa çıkmaya başlar. Öyle bir an gelir ki, bu yola giren tasavvuf yolcusu için artık hakikatle yüz yüze gelebilme mümkün olabilir. Böylece hakikat safhasına ulaşan ve bu safhayı da olgunlaşmış bir şekilde yaşamaya başlayan tasavvuf yolcusu, bu yolculuğa başladığında, kendisinde nefsinin etkisiyle birtakım iyi olmayan davranışların bulunduğunu, bunun için kendisinin doğruluk yolunda olmadığını, yani ham, olgunlaşmamış, çiğ durumlar olduğunu bulmuşken, kendisine zorunlu bir emir olarak verdiği görev sayesinde sözü edilen nefsanî isteklerle mücadelesi sonucunda yüz yüze geldiği hakikat dolayısıyla kendisine dönüp baktığında, kendisinde, iyi olmayan durumlardan eser kalmadığını, yani hamlıktan, pişmemişlikten bir eser bulunmadığını görmüştür artık. Hakikate kavuşmuş olan tasavvuf yolcusu için bu bir olgunlaşmanın işaretidir. Bundan dolayı da tasavvuf yolcusunun kendi ağzından nefinden yoksullaşmış olan ben (günahlarını yok eden ve unutan, benlikten, ikilikten arınıp birliğe ulaşan ben), çiğdim, piştim el-hamdü lillâh sözü dökülür. Bu yolculuğa çıkanlardan Yunus Emre böyle dememiş miydi? ⁵

2. Allah aşkı dolayısıyla kendisine zorunlu bir emir veren tasavvuf yolcusu hangi aşamalardan geçer?

Kitabın dışsal ve kelimâ anlamına göre hareket eden tasavvuf yolcusunun şeriatla başlayan yolculuğu, yola koyulma, yolda sabırla yürüme anlamına gelen tarikatla devam eder. Bu yolculuğa bir kere girdikten sonra artık bu yolculuktan geri dönüş yoktur. Bu yola giren kendisini senelerce devam edecek olan eylemsel bir eğitime tabi tutacaktır. Bu safhalarda tasavvuf yolculuğuna aday olan kişiye, kendini düzeltme, kendini arındırma, kendini geliştirme fikirlerini, tarikat disiplini içerisinde alabilme imkânını sağlayacak olan pratik yollar verilir. Bu bir çeşit çiraklık devresi gibidir. Tarikat safhasında tasavvuf yolcusu, tövbe, perhiz, feragat, fakr, sabır, emniyet ve tatmin safhalarından geçer. Yani tasavvuf yolcusu tarafından bu yedi safha takip edilir. Tasavvuf ehli nazarında tövbe kulun kalbine doğan ışık dolayısıyla kuldan kula değil, Allah'tan kula gelir. Her safhanın başında tövbe tekrar edilir. Bunda gaye günahlarını hatırlamak ve bir daha tekrarlamamak yani unutmaktır. Tasavvuf yolcusu için bu önemli

⁵ Yunus Emre; Yunus Emre Divanı Tercüman 1001 Temel Eser, Hazırlayan:Faruk K. Timurtaş, Kervan Yayıncılık Basın Sanayi ve Ticaret A.Ş. Ofset Tesisleri, İstanbul, 1972, s.130.

bir husustur. Şeyh, müritlerine günahlarını hatırlamalarını söyler, oysa kendisi Allah'tan başka her şeyi unuttur. Tarikat safhasındaki sözü edilen yedi exersizin en önemli yönü nefsi kırmaktır, nefsi öldürmektir. Tasavvuf anlayışına göre insanda nefs-i emmare ve nefs-i levvame olmak üzere iki nefis vardır. Nefs-i emmare, insanı, arzu ve isteklerinin tatminine yönlendirir, nefs-i levvame ise, bunların yapılmasına engel olur. Bu iki nefis, tasavvuf yolcusunun hayatında daima mücadele halinde olacak ve nefs-i levvame diğerini öldürecektir. Bundan sonra içsel ve düşünsel terbiyeye karşılık olan marifet safhası gelir. Marifet safhasında tasavvuf yolcusuna, tasavvufa ilgi ve sevgi arttırılır ve meslekî iman telkin edilir. Son safha olan hakikat safhası, hazırlanmış bir zemin üzerinde kurulan, yani o zeminin kendi kendine meydana getirdiği zihinsel ve düşünsel terbiyeye karşılıktır. Bu safhada artık düşünce uygulanmış, yaşanılmış ve hissedilmiş ruhsal durumların zihinsel ifadeleri haline gelmiştir. Öyle ki, o, onda, bir tür ruhsal saplantı vasıtasıdır. Böylece bilinç alanı olağanüstü daralan ve hakim bir fikrin istilası altına giren tasavvuf yolcusu, tarikatlarda istenilen teslimiyeti kolaylıkla gösterebileceği gibi bu istiğrak ve vecd halinin sonunda Fani Fillah olabilir. Gerçekten tasavvuf yolcusunun bütün konusu ve hedefi Allah olduğu için bu psikolojik hal, onun Allah içinde kaybolmasına ve böylece Allah'la beraber bakaya ulaşmasına hizmet edecektir. Tasavvuf yolcusunun artık burada bir tek isteği vardır, o da, Allah yolunda kendini kazanmaktır. Birliğe ulaşmaktır. M. İbnü'l Arabî (1165-1240)'ye göre, baka ve fena hakikatın iki yönüdür ve her şekil diğerine muhtaçtır. Bu noktaya ulaşan tasavvuf yolcusu için Enelhak demek mümkün değildir. Çünkü insan bir gerçektir, fakat saf, kendinde gerçek değildir. Saf, kendinde gerçek sadece ve sadece Allah'tır.⁶

Tarikat safhasını aşmak isteyen tasavvuf yolcusu için, bu çeşitli ruhsal alıştırmaların, ruhsal idmanın en önemli vasıtası zikirdir. Zikir, tasavvuf yolcusunun bilincini istenilen nokta üzerinde yoğunlaştırır. Hz. Peygamber'den itibaren sadece tevhid kelimesi ile zikredilirken Cüneyd Bağdadi (öl. 910)' den sonra bu tevhid kelimesine büyük velîlerin içtihadıyla Allah, Huu, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kakhâr, Kadir, Kavî, Cebbar, Mâlîk ve Vedûd gibi on bir kelime eklenmiştir. Hatta daha sonraları bu sayıyı yirmi sekize kadar ulaştıranlar da olmuştur. Zikirde gaye içsel temizlenmedir. Ama zikirden hemen sonra tasfiye gelmez. Zikir ile tasfiye arasında nefsin bir bakımdan bedenle, bir bakımdan da ruhla ilişkisi olması dolayısıyla nefis terbiyesi vardır. Emmâreden başlayıp kâmilede tamamlanan yedi dereceli nefis terbiyesinden sonra ruh terbiyesine dönülür. Ruh terbiyesinde ise, Kalp, İnsanî Ruh, Sır ve Sırrın Sırrı, Hafâ ve Ahfâ'dan ibaret Lâtifeler elde edilir. Bu nefis ve ruh terbiyesi ile olan seyr ve sülûktan elde edilen ruhsal dereceler yukarıda da ifade edildiği gibi emmâreden başlayarak kâmileye kadar yedi aşamalıdır.

Emmâreden (emreden) başlayan birinci aşamada tasavvuf yolcusunun zikri, lâ ilâhe illallah (Allah'tan başka tapacak yoktur); seyri, Allah'a doğru seyr (seyr-i ilâllah); hâli, havf ve rica; âlemi, dış dünyadır. İkinci aşama olan levvamede (paylayıcı, çekiştirici), tasavvuf yolcusunun zikri, Allah Allah (Allah'tan başka gaye yoktur,

⁶ Hilmi Ziya; Türk Tefekkür Tarihi, c.1, Matbaa-ı Ebuzziya, İstanbul, 1933, s.156-160

istenilecek yoktur); seyri, Allah için seyr (seyr-i lillâh); hâli, havf (korku)ve rica; âlemi, âlem-i berzah (sonsuz gelecek zamanlar âlemi)tır. Bu ikinci aşamada dünya sevgisi artık yok olmuştur. Üçüncü aşama olan mülhemede (içine doğmuş, ilham edilmiş) tasavvuf yolcusunun zikri, Huu (Allah'tan başka sevgili, sevilecek yoktur); seyri, Allah üzerine seyr (seyr-i alâllah); hâli, her şeyi terk; âlemi heybet âlemidir. Tasavvuf yolcusu bu aşamada ahiret mükafatından da vazgeçip, Allah'ın sevgisini ister. Bu safhada tasavvuf yolcusu, bütün varlığın zikir ve tesbihlerini duyar, kalpleri ve sırları keşfeder. Onda Allah'ın isimleri ve fiilleri tecelli ettiği için, bu ilk keşiftir. Bu safhada artık her şeyin Allah tarafından belirlendiğine inanılır. Dördüncü aşama olan mutmainde (içi rahat, şüphesi yok, gönlü kanmış), tasavvuf yolcusunun zikri, zikr-i Hakk (Allah'tan başka mevcut yoktur); seyri, Allah ile seyr (seyr-i maallah); hâli, mestlik, sarhoşluk (kâh sîkr) ve ayıklık (kâh sahv); âlemi, Allah'ın bulunduğu dünya, fâni dünyanın dışında olan âlemdir (Âlem-i Ceberût). Bu safhada tasavvuf yolcusunda dünya ile ilgili hiçbir şey yoktur, onda sadece Allah'ın fiillerinin tecellisi vardır. Onda Allah âşkî günden güne artar. Buna rağmen tasavvuf yolcusunda eşya denen perde henüz tamamıyla kalkmamıştır. Bu sebeple tasavvuf yolcusu dost izinde yürüyerek feryât ile göz yaşları döker. Bu safhada tasavvuf yolcusu, varlıklardaki şeyin çoğunu hâl ile anlamayı ve bazı keşiflere ulaşabilmeyi başarır. Böylece ikinci keşfe ulaşır ki buna keşf-i mübîn (iyi ve kötüyü ayıran keşf) denir. Beşinci aşama olan râziyede (razı olan, boyun eğen) zikri, Paas (hıfz, muhafaza, Allah'tan başka mevcut, gaye, sevgili yoktur); hâli, beşerî sıfatların yok edilmesi ve bakaya istidat hâli; seyri, seyr-i fillâh (Allah'ta seyr); âlemi, âlem-i lâhût (Allah âlemi); mahalli, sırrın sırrıdır. Bu aşamada tasavvuf yolcusu bütün sıfatlardan tam anlamıyla sıyrıldığı, soyutlandığı için aklına düşünmeden kendiliğinden fikirler gelmez. Artık her şey zevk ile bilinir. Altıncı aşama olan mardiyede zikir, Ya Kayyuum (Allah)!; hâli, temkin ve hayret; seyri, seyr-i anillâh (Allah'tan seyr); âlemi, dünyadır. Bu aşamaya gelen tasavvuf yolcusu iyi huylu, bağışlayıcı, ayıpları örtücü, insanlara karşı şefkatli olur. Tasavvuf yolcusu bu aşamada, artık fiillerin tecellisini aşmış, isimlerin, Hakk ve hakikatin tecellisine ulaşmıştır. Hakk sevgisiyle insanlık sevgisini birleştirme yetisindedir. Bu, akıl ile değil hâl ve zevk ile bilinebilir. Eşyanın hakikatlerini ve sırlarını Allah'ın ilmiyle bilir. Böylece o, Hakk yolu makamlarının en üstünü olan Âdeme Mahsûs Sûreti keşfeder. Yedinci aşama olan Ahadiyyet, Cem'ul – Cem, Amâ mertebesi, Yakîn derecesi, Hakk'a ait olduğu için Hakk'al – Yakîn mertebesi denir. Tasavvuf yolcusunun, bu aşamadaki makamı, kâmile; zikri, Ya Kahhar! (Allah'ın sıfatlarından); seyri, seyr-i billah (Allah ile, Allah'tan dolayı seyr); hâli, baka; âlemi, çoklukta birlik ve birlikte çokluktur. Kâmile safhasındaki tasavvuf yolcusunun sıfatları artık hep iyidir. Onun için nefis kırmaya, nefis öldürmeye artık gereksinim kalmamıştır, o artık iç saltanatını yakalamıştır. Bu nedenle bu makam diğer bütün makamların üstündedir. Bu makama erişen tasavvuf yolcusunun hareketleri ve hareketsizlikleri, iyiliklerdir, ibadetlerdir. Onun artık Allah'ın rızasından başka hiçbir şeye gereksinimi kalmamıştır.

Burada sözü edilen manevî seyirler, dört tanedir. Bunlardan birincisi Seyr-i İlâllah'tır (Allah'a doğru seyrdir). Görelî neftsen gerçek nefse gitmektir. Bu seyr, isimlerin tecellisinin başlangıcıdır ve bu ilk seyrin sonu, görünüş yüzünden ve suretten

çokluk perdelerinin kaldırılmasıdır. İkinci seyr, Seyr-i Fillâh (Allah'ta Seyr)'tır. Allah'ın sıfatları ile sıfatlanmak, ahlâkî ile ahlâklanmak, isimleriyle gerçekleştirmek ve insana ait sıfatları yok etmektir. Çokluk yüzlerinden perdeyi kaldırmaktır. Üçüncü seyr, Seyr-i Maallah (Allah ile seyr)'tır. Bunda ikilik ortadan kalkıp birliğe yükselir. Dördüncü seyr, Seyr-i Anillah (Allah'tan seyr)'tır. Bu seyr, birlikten çokluk, çokluktan birlik tarafına seyrdir. Gaye, insanları gerçek ilmi ile uyarıp onlara Allah'ı bildirmek ve buldurmaktır.⁷

3. Bir tasavvuf yolcusunun yukarıda geçirmesi gerektiğini belirttiğimiz aşamaları Merkez Efendi'de görebiliyor muyuz?

Bir tarikat disiplini içerisinde yetişerek, erdiğini, piştiğini, dostdoğru olduğunu müşahade ettiğimiz Merkez Efendi, kendisine ait olan bir dörtlüğünde⁸ geçen ifadelerinde; bütün dünyaların yaratıcısına, idare edicisine içten seslenerek, O'nun gönlüne doğmasını ve gönlünü aydınlatmasını, yaratıcısı sayesinde gönlünde doğan ışıqla kalbinde ilahi sırların açığa çıkmasını ve böylelikle evrendeki muzdaripliklerden gönlünü teselli etmesini istiyor. Çünkü ona göre, gönüller zıtlıkların (iyi – kötü, güzellik – çirkinlik, doğruluk – yanlışlık, adaletlilik – adaletsizlik vs. gibi) savaş alanı olduğu için, kendisine Allah'ın bu konuda yardımcı olmasını, yani gönlüne doğup gönlünü aydınlatmasını ve kendisini teselli etmesini diliyor. Merkez Efendi, kendisindeki ikilik davasından şikayetçi olduğundan, bu ikilik davasından kurtulmak için bütün içtenliğiyle feryat edip Allah'tan imdat diliyor. Allah'ın, kendisini ikilikten kurtarıp gönlüne doğmasını, gönlünü aydınlatmasını ve kendisini teselli etmesini istiyor. Kısacası Allah'ının kendisine bahşedeceği kalbinde ısıttığı ışıqla, sırlarını gönlüne doğurmasıyla, gönlünü dolduran ve süsleyen bu bilgilerle iyilikleri keşfedeceğini, bu keşifle nefsinin kötü istekleriyle mücadele edeceğini ve sürekli iyi olma yolunda yürüyeceğini, ancak bu mücadelesiyle teselli bulacağını ifade ediyor. Böylece Merkez Efendi, kendisindeki benlik davası ile mücadele kararını gönlünden yükselen feryadıyla aldığı için, Allah'ın kendi kalbine doğurduğu ışığın aydınlığında yürüyerek kendisindeki benlik davasına gem vuracağını, ona engel olacağını, onu körelteceğini, kendisindeki ikilikten (zıtlıklardan) O'nun yardımıyla kurtulacağını ve ulaştığı bu başarıyla teselli bulacağını belirtiyor.

Merkez Efendi'nin kendisine ait beş dörtlükten ibaret olan ilahisinin ilk dörtlüğünde, bizden önce gelen velîler için hani? diye sorduktan sonra, kendisinden önce yaşayan büyüklerin (velîlerin), samimi bir şekilde birliğe inananların, Kevser ırmağından içerek dirileceklerini bildiriyor. O, bu ilahinin ikinci ve üçüncü

⁷ Prof. Dr. Cavit Sunar; Tasavvuf Tarihi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1975, s.186-189. Ayrıca bkz: Süleyman Uludağ; "Halvetiyye", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 15, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş., İstanbul,1997, s.393-395

⁸ Eyâ âlemlerin şâhı, tecellî kıl, tesellî kıl,
Gönüller bir ceng-i mâhi tecellî kıl, tesellî kıl,
Çiğlerden eylerim feryâd bu benlik davasından dâd,
İkilikten kılıp âzâd tecellî kıl, tesellî kıl.

Bursalı Mehmet Tahir; Osmanlı Müellifleri, c.1, Matbaa-ı Amire, 1333, İstanbul, s.161

dörtlüklerinde, birliğe inananların sırat köprüsünü kolay geçeceklerini, Hakk dergâhında (kapı önü, kapı yeri, tekke) gönül gözlerinin açılacağını, yine birliğe inananların yüzünden tecellî (gönle doğma, gönlü aydınlatma) nurunun hiç eksilmeyeceğini, gözlerinden perdelerin açılacağını, gizli ve açık ne varsa kendi özlerinde bulacağını akıcı bir dille ifade ediyor. İlahinin dördüncü dörtlüğünde, Hakk'ı seven kulların hak yolda çalıştığını, onların daima Allah dostlarıyla görüşüğünü ve bu yolla melek sıfatına karıştığını onun ifadelerinden anlıyoruz. İlahinin son dörtlüğünde ise Merkez Efendi, kendisine seslenerek, kendisinden önce gelenlerin geçtiğini, birliğin kıymetinin bilinmesi gerektiğini ve bu şekilde cennetin sekiz kapısının birlik ehline açılacağını haber veriyor.⁸

Bütün bunlar bize onun, Sünbül Efendi dergâhında zorlu bir tasavvufî eğitim devresini başarılı bir şekilde geçirdiğini, bunun en zor devresi olarak kabul edilen çile devresinden (40 günlük çile) geçtiğini, günahlarından, kötülüklerden temizlenerek kalbinin ilahî ışıkla aydınlandığını, benliğinden, kibir ve gururlarından arındığını, Allah'a kendisinin ulaşmasına engel olacak her şeyden el etek çektiğini, sadece ve sadece Allah'ı düşündüğünü, tek gayesinin Allah'a, Birliğ'e ulaşmak olduğunu gösteriyor. Bu nedenle az yiyip az uyuduğunu, kendi kendisiyle baş başa kalarak kendisinde Allah'ı düşündüğünü, tasavvuf yolculuğuna girdikten sonraki ömrünü Allah'ı düşünmekle, zikretmekle, ibadetle, duayla, yalvarışla geçirdiğini yani talip olduğu çileyi sabırlı bir şekilde en iyi şekliyle yaşadığını ve olgunlaştığını görüyoruz. Kısacası bu yönleriyle onun tasavvuf ahlâkını benimsediği, alçak gönüllülüğü, kanaatkarlığı, nefisle savaşıyor onu kırmayı ve öldürmeyi kendisine gaye edindiği sezilmektedir.

⁸ Kamı bizden evvel gelen velîler, Bunu böyle buyurmuştur velîler,
Âb-ı Kevser ırmağından dirilir, İçer cân u dilden tevhîd edenler,

Sür tevhîdi gönlün gözün açıla, Varma Hakk'ın dergâhına saçıla,
Sırat köprüsünü âsân vechile, Geçer cân u dilden tevhîd edenler,

Hakk'ın nûr-ı şavkı gitmez yüzünden, Silerler perdeyi anun gözünden,
Zâhiri bâtını kendi özünden, Açır cân u dilden tevhîd edenler,

Hakk'ı seven hak yollara çalışır, Dâim Allah dostlarıyla görüşür,
Çıkar gökte meleklerle karışır, Uçar cân u dilden tevhîd edenler,

Gel ey Merkez geçti ol cânlar, Sür tevhîdi ele girmez bu demler,
Sekiz cennet kapısını feth eyler, Açır cân u dilden tevhîd edenler.

Dr. Yaşar Akdoğan bu ilahinin, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, nu.2709, İlahi Mecmua'da bulunduğunu belirtiyor. Dr. Yaşar Akdoğan, " Merkez Efendi'ye Ait Bir İlâhi ", Türk Ocağı Denizli Şubesi Yayınları-I Merkez Efendi Sempozyumu, 27-28-29 Haziran 1988 içinde, Şafak Basım-Yayın Ltd. Şti, Manisa, s.5

BİBLİYOGRAFYA

- Bursalı Mehmet Tahir; Osmanlı Müellifleri, c.1, Matbaa-ı Amire, İstanbul,1333.
- Prof. Dr. Cavit Sunar; Tasavvuf Tarihi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1975.
- Hilmi Ziya; Türk Tefekkür Tarihi, c.1, Matbaa-ı Ebuzziya, İstanbul, 1933.
- Yard. Doç. Dr. Kâzım Yıldırım, Düşünce ve Medeniyet Tarihi, Elif Ofset, Edirne,1992
- Doç. Dr. Mehmet Demirci; “Merkez Efendi’nin Tasvvufî Yönü”, Türk Ocağı Denizli Şubesi Yayınları-I Merkez Efendi Sempozyumu, 27-28-29 Haziran 1988 içinde, Şafak Basım-Yayın Ltd. Şti, Manisa, 1988, s.6-14
- Prof. Dr. Mübahat Küyel; Felsefeye Başlangıç, Ayyıldız Matbaası A.Ş., Ankara, 1976
- Uludağ; “Halvet”,Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.15, Ali Rıza Baskan Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş., İstanbul,1997.
- Süleyman Uludağ; “Halvetiyye”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 15, Ali Rıza Baskan Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş., İstanbul,1997.
- Tahsin Yazıcı; “Merkez Efendi”,İslâm Ansiklopedisi, c.7,s.768-769
- Dr. Yaşar Akdoğan, “ Merkez Efendi’ye Ait Bir İlâhi ”, Türk Ocağı Denizli Şubesi Yayınları-I Merkez Efendi Sempozyumu, 27-28-29 Haziran 1988 içinde, Şafak Basım-Yayın Ltd. Şti, Manisa, s.5
- Yunus Emre; Yunus Emre Divanı Tercüman 1001 Temel Eser, Hazırlayan:Faruk K. Timurtaş, Kervan Yayıncılık Basın Sanayi ve Ticaret A.Ş. Ofset Tesisleri, İstanbul, 1972
- Yusuf Has Hacib; Kutadgu Bilig, çev. Reşit Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988